

EVALUATIE VAN VOORLICHTINGSPROGRAMMA'S

DEFINITIE

Het gebruik van het woord „evaluatie” kan in kringen van landbouwvoorlichters allerlei reacties teweegbrengen. Er zijn er, die niet weten wat met dit vreemde, moeilijk te definiëren begrip wordt bedoeld en er dus zonder meer afwijzend tegenover staan.

Anderen beginnen prompt aan te tonen, dat met evaluatie vrijwel niets te bereiken is, aangezien aan de geproduceerde cijfers of verbanden geen wiskundige zekerheid kan worden toegekend.

Ten slotte is er nog een kleine groep, door schade en schande wat wijzer geworden, die toch probeert om evaluatie te bedrijven.

Het is daarom noodzakelijk te trachten het begrip evaluatie in de landbouwvoorlichting te omschrijven. In principe betekent dit aan het latijn ontleende woord: *waardebepaling*.

Het is overigens gevaarlijk om deze betekenis nu nog letterlijk te nemen. Wetenschappelijk getrainde onderzoekers hebben zich nl. van het begrip meester gemaakt, met als gevolg dat de inhoud van dit woord thans zo ruim is, dat een bondige definitie zeer moeilijk wordt.

In elk geval staat vast, dat de evaluatie van ons werk moet inhouden:

- a. Een analyse van het voorlichtingswerk.
- b. Een overzicht van de tijd, de inspanning of de kosten die het werk heeft gevergd.
- c. Het resultaat van het voorlichtingswerk.
- d. Dit alles in verband gebracht met de gekozen doeleinden en de gebruikte methoden.

Het bovenstaande klinkt eigenlijk nog te ingewikkeld. Men zou het wellicht ook zo kunnen uitdrukken: evaluatie is een kritische terugblik over het afgeleverde werk, met het doel de weg aan te geven waarlangs men het beste verder kan gaan.

Na deze korte beschouwing vooraf zal getracht worden toe te lichten waarom evaluatie noodzakelijk gebonden is aan het systeem van werken, dat wij tegenwoordig in de voorlichtingsdiensten kennen.

Vele bedrijfsvoorlichters en dus ook de stafspecialisten werken volgens een vooraf opgesteld voorlichtingsprogramma. In deze programma's staan, naast een groot aantal feiten, twee belangrijke punten aangegeven, nl. 1) de na te streven doeleinden en 2) de voorlichtingsmethodieken, die gebruikt zullen worden.

Komt de voorlichter in het stadium dat er een beslissing moet worden genomen over voortzetting of verandering in de doelstelling van het programma, of verandering in de toegepaste methodieken, dan moet zo'n beslissing gebaseerd zijn op redelijke argumenten. Men heeft niet het recht bij de boeren aan te dringen op een redelijke (rationele) bedrijfsvoering, als men zelf op grond van alleen intuïtie meent te mogen handelen.

Evaluatie in de voorlichting is: kritisch nagaan of de doeleinden van het voorlichtingsprogramma bereikt zijn en of de toegepaste methodieken aan de verwachting hebben beantwoord. Het is dus in beginsel mogelijk om twee vormen van evaluatie te onderscheiden, nl. een evaluatie naar de bereikte resultaten van het voorlichtings-

programma en een evaluatie naar de efficiëntie van de toegepaste methoden van voorlichting.

In het onderstaande wordt een beschouwing gewijd aan beide vormen van evaluatie. Enkele praktische voorbeelden pogen een indruk te geven in welke richting kan worden gewerkt, zonder uiteraard volledig te kunnen zijn.

EVALUATIE NAAR DE RESULTATEN VAN EEN VOORLICHTINGSPROGRAMMA

Evaluatie van de resultaten van een voorlichtingsprogramma is een heel ingewikkeld en vooral tijdrovende zaak. De voorlichter poogt immers de boeren zover te brengen, dat zij een of andere belangrijke verandering in hun bedrijfsvoering uitvoeren.

Het gaat hier bij de boer in feite om een besluitvorming, om een in eerste aanleg abstract proces. Ieder mens wordt beïnvloed door een complex van invloeden van buiten, deels positief, deels negatief werkend. De voorlichting is één van deze invloeden, soms heel belangrijk, maar evengoed ook wel eens onbelangrijk.

Het isoleren van de werking van de voorlichting van de andere invloeden is zeer moeilijk. Daarom een goede raad: probeer nooit een ambitieus programma in al zijn facetten te evalueren. Dat levert alleen maar veel teleurstelling op. *Beperk de evaluatie tot een scherp omljnd, liefst beperkt onderdeel.*

Hieraan moet onmiddellijk worden toegevoegd: direct bij de allereerste uitvoering van het programma moet al vaststaan, welk facet men straks zal evalueren. Het achteraf reconstrueren van de uitgangstoestand is steeds een spannend hoofdstuk in detectiveverhalen, maar in de praktijk is het verbazend moeilijk. Het is dus beslist nodig, dat bij het begin de meetpunten zijn vastgelegd, de stand van de kilometerteller is genoteerd. Het bepalen van de eindstand levert dan, als men een duidelijk omgrensd facet heeft gekozen, minder moeilijkheden op.

Men zou ook kunnen proberen een zg. nul-object in te voeren, om te komen tot een vergelijking met een „identiek” gebied, waar de gekozen doelstellingen van het voorlichtingsprogramma beslist niet aan de orde zijn geweest. Het spreekt echter in zo'n geval vanzelf, dat alleen zeer duidelijke verschillen tussen de twee gebieden uit een oogpunt van betrouwbaarheid van enig waarde zijn voor de evaluatie. Identieke gebieden zijn er immers vrijwel niet. In het hierna volgende voorbeeld zal een en ander worden uiteengezet.

EVALUATIEVERSLAG VAN EEN KOPZIEKTEBESTRIJDINGSACTIE

uit het voorlichtingsprogramma in de gemeente Wouw over de jaren 1959 t/m 1960*

Doelstelling

Omdat in deze gemeente veel kopziektegevallen voorkwamen, die tot grote geldelijke verliezen leidden, werd besloten het kopziekteprobleem als actiepoint in het werkprogramma op te nemen.

* Bedrijfsvoorlichter: A. VAN HAPEREN.

In de winter 1957-1958 werden in samenwerking met de plaatselijke dierenarts de bedrijven opgespoord, waar in 1957 en meestal ook in de voorafgaande jaren kopziekte voorkwam. In totaal waren het er 65 met 147 kopziektegevallen. Met deze kern van bedrijven is in 1958 gestart om te proberen door juiste voorlichting dit urgente probleem tot een oplossing te brengen.

Oorzaken

Bij het onderzoek kwamen als meest waarschijnlijke oorzaken de volgende punten naar voren:

1. De meeste boeren meenden aan hun stand verplicht te zijn een ruime bemesting toe te passen.
2. Vooral de kalibemesting was zwaar in verhouding tot de bestemming van het grasland.
3. Aan de mineralenvoorziening tijdens de stalperiode werd onvoldoende aandacht besteed.
4. De betrokken boeren hadden sterk de overtuiging dat niet de bemesting, maar de grondsoort en de erfelijke aanleg van het vee de ziekte veroorzaakten.

Gevolgde methoden in 1957/58

Met de besturen van de onderlinge veeverzekering werden besprekingen gevoerd om te komen tot een doelmatige bestrijding. Lezingen werden gehouden over doelmatige bemesting. Op de kernbedrijven werden bemestingsplannen opgesteld. Om te komen tot een doelmatige voeding zijn twee verkorte veevoedingscursussen gegeven.

In de daarop volgende winter kon reeds aan de hand van grafieken worden aangetoond dat een teveel aan kali, vooral in de vorm van gier, het gevaar voor het optreden van kopziekte vergroot.

In drie achtereenvolgende jaren zijn de kaligiften/ha op grasland nauwkeurig nagegaan.

	1957	1958	1959
Verstrooide hoeveelheid K 40 % (kg)	277	96	138
Aangewende hoeveelheid gier (l)	3203	703	211

In 1958 is bereikt dat de bemesting op de kernbedrijven met 181 kg kali 40% en 2500 liter gier per ha grasland werd verlaagd.

Voortzetting van het programma

In 1959 bleek duidelijk dat de veehouders gier op grasland dat beweid wordt, als een gevaarlijke bemesting zijn gaan zien. Daarom werd aan de gier een andere bestemming gegeven. De gemiddelde kalibemesting in de vorm van kalizout daarentegen is in 1959 weer gestegen, hetgeen gemakkelijk verklaarbaar is.

In het eerste jaar werd geadviseerd op diverse bedrijven de kalibemesting geheel achterwege te laten, wat op zandgrond niet vaak ongestraft herhaald kan worden, zodat in 1959 de kalibemesting weer in beperkte mate is toegediend.

Gevolgde methoden in 1959/60

Verder is in 1959 propaganda gevoerd voor grondonderzoek op grasland. Door een voorlichtingsbrief en individueel bedrijfsbezoek is nu bereikt dat nagenoeg op alle kopziektebedrijven het grasland is onderzocht. In 1960 is de bemesting dan ook aangepast aan de bemestingstoestand en het gebruik van de percelen.

De resultaten

Het verloop van het aantal kopziektegevallen was als volgt:

Jaar	Kernbedrijven			Bedrijven buiten kern		
	Kopziekte- bedrijven	Kopziekte- gevallen	Dodelijke afloop	Kopziekte- bedrijven	Kopziekte- gevallen	Dodelijke afloop
1957 (uitgangssituatie)	65	147	50	—	—	—
1958 (jaar van aanpak)	65	16	2	6	8	2
1959	65	4	0	2	2	1
1960	65	25	6	36	75	12

Uit de tabel blijkt dat in 1960 het aantal gevallen sterk is toegenomen. Typisch hierbij is dat kopziekte vooral optrad in de nazomer; dit in tegenstelling tot voorgaande jaren, toen de ziekte alleen voorkwam in het voorjaar. De nazomer van 1960 moet gezien worden als een specifieke kopziekteperiode.

Het blijkt, dat de actie succes heeft gehad. In 1958 en 1959 is het aantal kopziektegevallen aanzienlijk verminderd op de 65 bedrijven die berucht waren wegens het optreden van kopziekte (kernbedrijven). In 1958 en 1959 kwamen er 8 nieuwe kopziektebedrijven bij. Deze nieuwe bedrijven werden in de voorlichtingsactie betrokken, zodat in het laatste jaar in totaal aan 73 bedrijven voorlichting over kopziekte werd gegeven.

Op deze 73 bedrijven kwamen in 1960 30 kopziektegevallen voor, nl. 25 op de kernbedrijven en 5 op de genoemde 8 nieuwe bedrijven. Het aantal kopziektegevallen bedroeg in totaal 3,4% van al het melkvee. Op de overige Wouwse bedrijven, waar de laatste drie jaar geen kopziekte was geconstateerd, kwamen in 1960 75 gevallen van kopziekte voor, of 4,7% van al het melkvee.

De nul-objectmethode

Om een beter inzicht te krijgen is in de gemeente Wouw het aantal kopziektegevallen in de periode van 15 september – 1 november 1960 vergeleken met die van naburige gemeenten.

Gemeente	Aantal melkveehouders	Aantal melkkoeien	Kopziektegevallen per 1000 melkkoeien
Hoeven	233	1088	11
Wouw	337	2455	14
Etten	491	3190	19
Roosendaal	387	3169	25

Hoeven ligt met het aantal kopziektegevallen verhoudingsgewijs lager dan Wouw. Hieruit zou te concluderen zijn, dat tegen kopziekte weinig te doen is, aangezien in Hoeven geen doelbewuste actie is gevoerd. In Hoeven is echter onbewust veel meer aan dit probleem gewerkt dan in Wouw. Het is nl. een streekverbeteringsgebied, waar ieder jaar bij alle deelnemers een bemestings-, voederwinnings- en voederplan wordt opgesteld, met als gevolg een doelmatige bemesting en voeding.

In Wouw is in 1958 gestart met specifieke kopziektebedrijven, terwijl de overige bedrijven, evenals in Etten en Roosendaal, geen speciale voorlichting op dit terrein hebben ontvangen.

Uit dit evaluatieverslag is duidelijk gebleken dat door een goede samenwerking en doelbewuste maatregelen op het gebied van bemesting en voeding, het kopziekteprobleem binnen redelijke perken is terug te brengen.

In ieder geval blijkt, dat ook de bedrijfsvoorlichter uitstekend evaluatie kan bedrijven. Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn geworden, dat evaluatie kan bijdragen tot een beter inzicht over het eigen werk en de resultaten daarvan. Het zou tevens waardevol zijn inzicht te hebben op welke methodiek de boeren het beste hebben gereageerd. In het navolgende wordt hierover een beschouwing gegeven.

DE METHODIEK

MIKE DUFF, een landbouwvoorlichter uit Kentucky, moest één keer per week een praatje van een kwartier houden voor het plaatselijke radiostation. Op een goede dag, even voordat hij naar de studio moest, kwamen een paar boeren zijn kantoor binnen en vroegen hem precies datgene wat hij voor de radio wilde gaan vertellen. Hij stelde hun dus voor daar gezamenlijk voor de radio over te praten. Wel, de boeren hadden nog nooit voor de radio gesproken en lieten deze kans niet aan hun neus voorbij gaan. Toen DUFF 'smiddags het veld in ging, hoorde hij van verschillende kanten: „Dat heb je vanmiddag leuk gedaan voor de radio; dit is zó veel beter dan anders wanneer je alleen praat”. Het leek er dus op, dat hij toevallig een betere manier had gevonden om radiopraatjes te houden. Maar nu is DUFF een enthousiaste voorlichter, die graag de zekerheid heeft, dat hij zijn werk zo goed mogelijk doet. Trouwens hij tracht zijn boeren ook te vertellen, dat het verstandig is om niet zo te boeren zoals hun gevoel vertelt dat het goed is, maar ook een boekhouding bij te houden, bij de melkcontrole te gaan e.d. Dit advies is naar zijn overtuiging volkomen verantwoord, niet alleen voor zijn boeren, maar ook voor hemzelf.

Dit nu was hier niet zo moeilijk in praktijk te brengen. DUFF ging nl. de ene week zelf voor de radio praten en de andere week vroeg hij een groepje boeren dit met hen samen te doen. Zijn secretaresse had opdracht op de middag na de uitzending en de volgende dag iedereen, die het kantoor binnenkwam op het opbelde, eerst te vragen of hij naar dit radioprogramma had geluisterd. Daarbij bleek, dat een drie maal zo groot deel van de bezoekers naar het praatje met de boeren luisterde als naar de voorlichter alleen. Dit was een reden om reeds na enkele maanden alleen nog maar met de boeren samen voor de radio op te treden. Een jaar later luisterde hierdoor nu een tien maal zo groot deel van de bezoekers van zijn kantoor naar het landbouwpraatje als vroeger. Deze „uitvinding” van MIKE DUFF werd dan ook al snel door een tiental collega's in zijn buurt overgenomen.

Evengoed als er boeren zijn, die twijfelen aan het nut van de melkcontrole, zullen er voorlichters zijn, die twijfelen aan het nut van deze „pennelikkerij”. Zij zijn ervan overtuigd, dat men hier ook zonder dit systeem vanzelf wel gemerkt zou hebben, dat de discussies met de boeren meer gewaardeerd werden dan een praatje van de voorlichter alleen. Zij hebben gelijk, maar het zou lang niet zo snel gevonden zijn en het zou veel moeilijker zijn geweest om anderen te overtuigen van het nut van deze werkwijze.

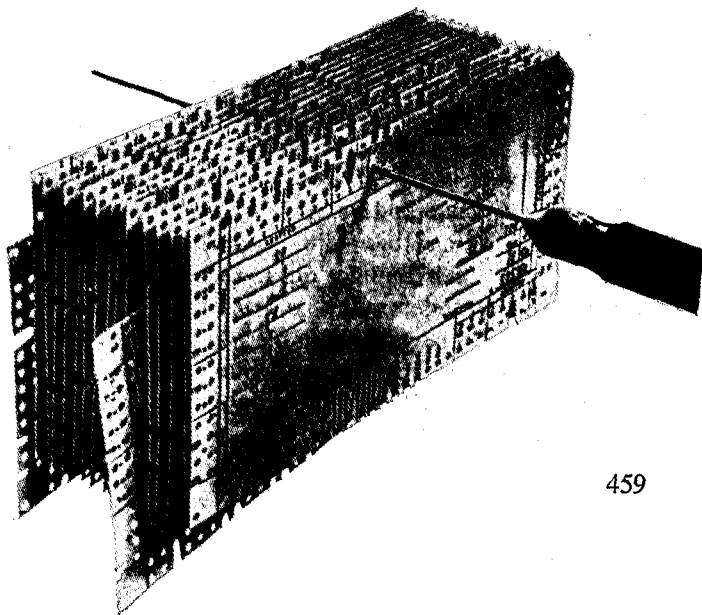
Mogelijkheden in Nederland

Kunnen wij niet wat leren van de ervaringen van onze collega MIKE DUFF uit Ken-

tucky? Daarvoor moeten we eerst ontleden wat hij eigenlijk gedaan heeft. In de eerste plaats had hij een *probleem*; hij wist niet goed, wat de beste methode was om voorlichting te geven, maar had wel een idee, dat hij eens wilde proberen. Dat komt bij onze voorlichters gelukkig ook wel voor. Hierdoor kon hij zich ertoe beperken om alleen die gegevens te verzamelen, die nodig waren om dit probleem op te lossen. Als hij had getracht om het effect van zijn hele werk te bepalen, zou hij waarschijnlijk verdronken zijn in alle gegevens, die hij hierover kon verzamelen, zodat hij geen kans meer zou hebben gezien om deze behoorlijk te analyseren.

Zijn *gegevens* heeft hij *verzameld* door de waarnemingen, die hij in de loop van zijn werk toch wel deed, te systematiseren. Hierbij heeft hij niet gezocht naar een maatstaf voor het uiteindelijke doel van zijn voorlichting, maar naar een maatstaf voor een sub-doel. Hij is dus zo verstandig geweest om niet te trachten te meten of de discussies het inkomen van de boeren meer verhoogden dan de gewone radiopraatjes, maar is uitgegaan van de veronderstelling, dat een radioprogramma waarnaar veel geluisterd wordt, meer effect heeft dan één waarnaar weinig geluisterd wordt. Als een voorlichter zelf gaat evalueren kan hij nooit een volledige exactheid bereiken. Trouwens een onderzoeker kan deze exactheid vaak wel wat dichter benaderen, maar ook niet geheel bereiken. Dit hoeft echter nog geen reden te zijn om ons bij ons voorlichtingswerk uitsluitend te baseren op gezond verstand en ervaring. Het heeft onze boeren heel wat voordeel opgeleverd, dat zij *daarnaast* ook rekening zijn gaan houden met de resultaten van het onderzoek en met zeer eenvoudige proefjes, die zij zelf hebben genomen. Is er voor de voorlichters een reden om dit voorbeeld van onze boeren niet te volgen?

Een moeilijkheid bij de evaluatie is vaak, dat we het effect van de voorlichting pas kunnen leren kennen, als deze voorlichting eenmaal gegeven is. Willen we echter ons werk verbeteren, dan moeten we kunnen voorspellen, wat het effect zal zijn als we onze voorlichtingsmethode veranderen. Dit is vaak mogelijk, als we uitgaan van een duidelijke probleemstelling, zoals MIKE DUFF heeft gedaan. Daarbij kunnen we dan ook eerst eens op kleine schaal proberen wat we later op grotere schaal willen doen.

EEN HANDIG SYSTEEM VOOR DE
BEWERKING VAN ENQUÊTES

Schrijven we b.v. een artikel in een landbouwblad, dan mogen we misschien verwachten dat het door een 50000 boeren zal worden gelezen. Als we ons nu echter niet helemaal duidelijk hebben uitgedrukt door een bepaald woord of een zinswending te gebruiken, die door veel boeren anders wordt uitgelegd dan onze bedoeling was, dan zal dit een zeer ongunstige invloed hebben op het effect van ons werk. Het is dan ook wel eens verstandig om een ontwerp van zo'n artikel eerst te laten lezen door een paar boeren van het type waarvoor het artikel is bestemd en hen te vragen, wat zij denken, dat de schrijver bedoelt. Onze ervaring is dan steeds geweest, dat het nodig is om heel wat verbeteringen aan te brengen. Hierbij is het wenselijk om niet alleen te gaan naar een paar boeren, die men goed kent, maar ook naar een aantal volkomen willekeurig gekozen boeren.

Het zal zeker nog heel wat denkwerk vragen, voordat we eenvoudige maatstaven hebben gevonden, die ons kunnen helpen de problemen van de Nederlandse voorlichting op te lossen. Denkwerk is niet altijd gemakkelijk, maar vaak wel nuttig.

Bij het verzamelen en analyseren van zijn gegevens heeft MIKE DUFF het grootste deel van het werk laten doen door zijn secretaresse om zijn kostbare tijd te sparen. Voor de Nederlandse rayonassistenten is dit wat moeilijker, omdat zij geen eigen secretaresse hebben, maar het lijkt ons wel wenselijk, dat het administratieve werk zoveel mogelijk door het personeel op het consulentenschap wordt gedaan. Als de rayonassistent met boeren praat, is zijn tijd vaak produktiever dan wanneer hij administratief werk doet.

De belangrijkste stap bij de evaluatie is het in de praktijk brengen van de resultaten en deze stap nu heeft DUFF maar half genomen. Hij heeft het zelf wel gedaan en zijn collega's ook wel aangeraden zijn voorbeeld te volgen, maar hij is er nooit toe gekomen zijn resultaten te publiceren. Als hij dit wel gedaan had, zou de tijd, die hij in deze evaluatie heeft geïnvesteerd, hoogstwaarschijnlijk een veel hoger rendement hebben opgeleverd. De meeste voorlichters nemen echter eenvoudig niet de tijd voor om hun eigen „uitvindingen” te publiceren. Als zij dit wel zouden doen, zou het effect van de voorlichting heel wat groter kunnen zijn.

Waarschuwing

In het voorgaande hebben we nogal enthousiast gedaan over de evaluatie, zolang deze tenminste wordt gebruikt als een middel om de voorlichting te verbeteren en niet als een doel in zichzelf. Dit neemt echter niet weg, dat het wenselijk is om ook op de gevaren hiervan te wijzen. Sommige resultaten van de voorlichting zijn nl. gemakkelijker meetbaar dan andere. Er bestaat nu de neiging om te denken, dat de resultaten die gemakkelijk meetbaar zijn, ook belangrijk zijn, maar dit is lang niet altijd het geval. Het is b.v. eenvoudiger om te meten in hoeverre U erin geslaagd bent iets in de bedrijven te veranderen dan in welke mate U de boeren heeft kunnen helpen zich te ontwikkelen. Dit bewijst echter niet, dat het laatste niet uiteindelijk het belangrijkste is.

Een ander gevaar is, dat men vaak meer waarde hecht aan hetgeen men zelf met tamelijk ruwe middelen heeft waargenomen, dan aan hetgeen een onderzoeker nauwkeurig heeft geanalyseerd.

Ten slotte is het gevaar niet geheel denkbeeldig, dat de evaluatie een modeverschijnsel gaat worden, waaraan iedere „moderne” voorlichter moet meedoen, ook al heeft hij de problemen waarvoor een oplossing gezocht moet worden, nog niet herkend. In dat geval zou de evaluatie de voorlichter een massa werk geven zonder dat de voorlichtingsmethoden hierdoor verbeteren.

Wegwijzer in de literatuur

In dit artikel hebben we voor tal van problemen, die zich bij de evaluatie voordoen, geen oplossing gegeven, niet alleen wegens plaatsgebrek, maar vaak ook omdat er nog geen oplossing voor is. We zijn hierop echter iets uitvoeriger ingegaan in het boek *Agrarische Voorlichting*, Den Haag, 1961, pp. 489–500. Daar is ook meer literatuur genoemd.

Een uitstekend overzicht van de wijze waarop de voorlichter een groepsdiscussie kan evalueren is: A. H. BOS, Groepswork, in T. T. TEN HAVE, red., *Vorming, Handboek voor sociaal-cultureel vormingswerk met volwassenen*. Groningen, 1959, pp. 228–237.

Een land, waar aan de evaluatie van de voorlichting veel meer aandacht wordt gegeven dan in Nederland of de Verenigde Staten, is India; zie H. W. BEERS: Program Evaluation in India, *Rural Sociology*, 25, (1960) 431–441.

Bij elk serieus onderzoek is het gewenst te beginnen met een literatuurstudie. Zo kan het ook bij de evaluatie gewenst zijn eerst na te gaan welke effecten van de voorlichting men op grond van andere onderzoeken zou mogen verwachten. Een recent overzicht van de verschillende onderzoeken hierover is gegeven in verschillende inleidingen van de Heterosis-cursus *Veranderingen ten Plattelande*, Bennekom 1960-'61 (stencil).